

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประเทศไทยกำหนดใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 โดยในระยะแรกของแผนพัฒนาฯ ให้ความสำคัญกับการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจมากกว่าสังคม นโยบายของรัฐเน้นเรื่องการสร้างบริการโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ไฟฟ้า ถนน เขื่อน ฯลฯ เพื่อสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาทางเศรษฐกิจ และการเพิ่มรายได้ประชาชาติด้วยการส่งเสริมการผลิตด้านอุตสาหกรรม โดยมีแนวคิดว่าการพัฒนาประเทศคือการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (Economic Growth) โดยใช้ผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ (GDP) เป็นตัวชี้วัดความเจริญก้าวหน้าของประเทศซึ่งผู้วางแผนเชื่อว่าจะมีความหมายรวมถึงการเพิ่มขึ้นของรายได้ ความอยู่ดีกินดี และคุณภาพชีวิตที่ดีของประชาชน

แนวคิดการพัฒนาประเทศดังกล่าวปรากฏในนโยบายหลักในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) ซึ่งถือเป็นแผนยุทธศาสตร์เชิงรุกทางเศรษฐกิจของไทย แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 ได้กำหนดให้มีโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก โดยต้องการพัฒนาพื้นที่นี้ให้เป็นศูนย์กลางความเจริญแห่งใหม่ เพื่อกระจายกิจกรรมทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมให้ไปตั้งอยู่ในส่วนภูมิภาคอย่างเป็นระบบ และขณะเดียวกันก็เป็นความพยายามในการทำให้ประเทศก้าวไปสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่โดยพัฒนาพื้นที่ดังกล่าวให้เป็นศูนย์กลางอุตสาหกรรมหลักและอุตสาหกรรมต่อเนื่องอื่น ๆ ที่มีความสมบูรณ์ในตัวเองเพื่อเป็นแหล่งจ้างงานที่สำคัญ และเป็นการเสนอทางเลือกแหล่งที่ตั้งให้กับอุตสาหกรรมใหม่ในอนาคต โดยไม่ต้องมากระจุกตัวอยู่แต่ในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล ทั้งนี้เพื่อเป็นการลดความเป็นเอกรนครและบรรเทาความแออัดของกรุงเทพมหานครลง นอกจากนี้การพัฒนาพื้นที่ดังกล่าวยังมีเป้าหมายที่จะให้ชายฝั่งทะเลตะวันออกเป็นประตูทางออกให้กับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในอันที่จะส่งสินค้าออกไปจำหน่ายต่างประเทศ โดยไม่ต้องผ่านกรุงเทพมหานครอีกต่อไป

พื้นที่เป้าหมายเพื่อการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออกในระยะแรกครอบคลุมพื้นที่ 3 จังหวัดคือ ฉะเชิงเทรา ชลบุรี และระยอง มีพื้นที่รวมกันประมาณ 8.3 ล้านไร่ (13,241 ตารางกิโลเมตร) หรือคิดเป็นร้อยละ 36.3 ของพื้นที่ภาคตะวันออก มีประชากรรวมกันประมาณ 1.6 ล้านคน เหตุผลที่พื้นที่ดังกล่าวได้รับเลือกให้เป็นที่ตั้งของแหล่งอุตสาหกรรมใหม่ เนื่องจากมีการพบก๊าซธรรมชาติในอ่าวไทยและ

นำขึ้นฝั่งที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก ทำให้มีโอกาสพัฒนาอุตสาหกรรมหลักที่ใช้ก๊าซธรรมชาติเป็นวัตถุดิบสำคัญเช่น ปิโตรเคมี ปุ๋ย ฯลฯ ซึ่งอุตสาหกรรมเหล่านี้เป็นตัวเร่งให้เกิดอุตสาหกรรมต่อเนื่อง การค้าพาณิชย์ และบริการอื่น ๆ ติดตามมา สร้างโอกาสให้เกิดการจ้างงานซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาชุมชนใหม่และเมืองใหม่ในที่สุด เหตุผลประการต่อมาคือ เนื่องจากพื้นที่นั้น ๆ มีลักษณะภูมิประเทศที่เอื้ออำนวยต่อการก่อสร้างท่าเรือน้ำลึกขนาดใหญ่ มีที่ดินติดทะเลขนาดใหญ่เพียงพอที่จะขยายเป็นแหล่งอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ต่อไปในอนาคต มีแหล่งน้ำจืดเพียงพอ และสามารถควบคุมปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมได้ นอกจากนี้ยังมีโครงสร้างพื้นฐานหลักที่ค่อนข้างสมบูรณ์ทั้งระบบถนน ไฟฟ้า ท่าเรือพาณิชย์ และสนามบินที่สามารถใช้งานได้ทันที ในอันที่จะช่วยสนับสนุนการพัฒนาพื้นที่เป้าหมายทั้งบริเวณแหลมฉบังและบริเวณมาบตาพุด รวมตลอดทั้งสามารถพัฒนาระบบสื่อสารโทรคมนาคมได้ง่าย นอกจากนั้นพื้นที่ที่จะพัฒนาเป็นแหล่งอุตสาหกรรมนี้อยู่ไม่ห่างจากกรุงเทพมหานครมากเกินไป

ผลจากการพัฒนาพื้นที่ดังกล่าว ก่อให้เกิดสภาพความเป็นเมืองอุตสาหกรรม กล่าวคือมีการสร้างระบบสาธารณูปโภค เช่น ระบบประปา ไฟฟ้า และเส้นทางคมนาคม เพื่อรองรับนิคมอุตสาหกรรมหรือโรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ เกิดการจ้างงาน มีการเคลื่อนย้ายแรงงานต่างถิ่น อีกทั้งแรงงานในภาคเกษตรกรรมบางส่วนก็ถูกดึงเข้ามาทำงานในภาคอุตสาหกรรม การค้า และบริการมากขึ้น รายได้ของประชาชนเพิ่มสูงขึ้นเมื่อเทียบกับรายได้จากภาคเกษตรกรรม อาจกล่าวได้ว่าการพัฒนาที่ผ่านมามุ่งให้ความสำคัญกับความเจริญเติบโตของภาคอุตสาหกรรม ในขณะที่อาชีพในภาคเกษตรกรรมกลับถูกลดความสำคัญลง ซึ่งส่งผลให้วิถีชีวิตของประชาชนในแถบนี้ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาอุตสาหกรรม ทำให้วิถีชีวิตแบบอุตสาหกรรมเข้ามาแทนที่วิถีชีวิตเดิมแบบเกษตรกรรมของประชาชน

จึงเป็นที่น่าสนใจว่าโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกซึ่งเป็นผลของการใช้นโยบายพัฒนาประเทศของรัฐบาลที่มุ่งเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรม เพื่อสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจให้ทัดเทียมกับกลุ่มประเทศที่พัฒนาแล้วนั้น ได้ก่อให้เกิดผลกระทบอย่างไรบ้างต่อชุมชนดั้งเดิมในพื้นที่และชุมชนนั้นมีสภาพคุณภาพชีวิตอย่างไรบ้าง ซึ่งปัญหาคุณภาพชีวิตนั้นจะเป็นปัญหาที่ทวีความรุนแรงขึ้นเมื่อสังคมพัฒนาเข้าสู่สังคมอุตสาหกรรมมากขึ้น จากการศึกษาประเทศที่พัฒนาแล้ว การพัฒนาอุตสาหกรรมอาจนำไปสู่เรื่องของการทำลายสภาพแวดล้อมและศิลปวัฒนธรรม ตลอดจนมีผลทำให้การพัฒนาจิตใจของคนเลวลงด้วย (อมรฯ พงศาพิชญ์, 2533: 10) สมพร เทพสิทธิ (2535) ก็ได้กล่าวถึงปัญหาของสังคมไทยในส่วนที่เกี่ยวกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตว่า 1) ประชาชนยังขาดการใฝ่พัฒนาตนเอง ไม่กระตือรือร้นในการแสวงหาความรู้ 2) ประชาชนขาดจิตสำนึกในหน้าที่ และความรับผิดชอบของตน 3) บริการสาธารณะยังไม่ดีพอและทั่วถึง 4) มลภาวะและสิ่งแวดล้อมที่เป็นพิษ 5) มีชีวิต

และทรัพย์สินที่ขาดความปลอดภัย 6) ประชาชนยังขาดปัจจัยในการครองชีพที่เหมาะสม และ 7) ยังมีช่องว่างในสังคมอยู่มากและสังคมยังขาดความเป็นธรรม

การพัฒนาประเทศที่พยายามมุ่งพัฒนาอุตสาหกรรม โดยคาดหวังว่าเมื่อเศรษฐกิจของประเทศดีขึ้น ประชาชนจะมีคุณภาพชีวิตที่ดีตามไปด้วยนั้นเป็นที่ประจักษ์แล้วว่าไม่ได้เป็นไปโดยอัตโนมัติ ดังมีผู้ศึกษาพบว่าการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจแต่เพียงด้านเดียว ไม่ทำให้ประชาชนมีคุณภาพชีวิตดีขึ้นได้อย่างแท้จริง ดังนั้นการพัฒนาประเทศจึงไม่ควรมุ่งอยู่ที่การพัฒนาทางด้านวัตถุและสิ่งอำนวยความสะดวกแต่เพียงอย่างเดียวเช่นที่ผ่านมา หากแต่เป้าหมายและกระบวนการพัฒนาควรยึดเอาตัวมนุษย์เป็นหลักสำคัญ (เนาวรัตน์ พลายน้อย, 2527: 91-92) และการพัฒนาประเทศที่ดีนั้นต้องเน้นไปที่การปรับปรุงคุณภาพชีวิตมนุษย์เป็นสำคัญ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเองก็ยอมรับว่าการเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศ และความเจริญทางวัตถุที่มากขึ้นมิได้หมายความว่าคนไทยและสังคมไทยจะมีความสุขสมบูรณ์ มีคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างทั่วถึง วัฒนธรรม วิถีชีวิตที่ดีงามและความเรียบง่ายของสังคมไทยเริ่มเปลี่ยนไปพร้อม ๆ กับความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ และความไม่มั่นคงของครอบครัว ชุมชนและสังคม (สศช., 2540: ๑)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ได้ปรับกระบวนการพัฒนาจากเดิมที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นจุดมุ่งหมายหลักของการพัฒนาแต่เพียงอย่างเดียว มาเป็นการเน้นคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา โดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาสภาพแวดล้อมของสังคมให้เอื้อต่อการพัฒนาคนประกอบด้วย แนวทางการสร้างเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาเพื่อนำไปสู่ชุมชนเข้มแข็งพึ่งตนเองได้ ดังนั้นการวิจัยนี้จึงเสนอการศึกษาสภาพคุณภาพชีวิตของชุมชนหนึ่งในพื้นที่เขตอุตสาหกรรม ซึ่งได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก โดยใช้แนวความคิดการวิจัยเรื่องคุณภาพชีวิต การมีส่วนร่วมของประชาชน และการพึ่งตนเอง ดังรายละเอียดที่จะกล่าวต่อไป

1.2 แนวคิดที่ใช้ในการทำวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดใน 3 เรื่องหลักเพื่อนำไปเป็นกรอบการศึกษาคุณภาพชีวิตคือ แนวคิดเรื่องคุณภาพชีวิต การมีส่วนร่วมของประชาชน และการพึ่งตนเอง ดังมีสาระสำคัญดังนี้

แนวคิดเรื่องคุณภาพชีวิต

ความหมายของคำว่า "คุณภาพชีวิต" เป็นแนวคิดที่มีนิยามที่หลากหลายเนื่องจากเหตุผลประการแรกคือ เป็นกระบวนการทางด้านจิตใจที่สามารถบรรยายตีความโดยผ่านตัวกรองด้านความคิดและภาษาที่แตกต่างกัน ความคลาดเคลื่อนจากการมองที่หลากหลายเกิดจากประสบการณ์พื้นฐาน ความรู้ ประเด็นการนำเสนอ และข้อเท็จจริงต่าง ๆ ประการที่สอง แนวคิดในเรื่องคุณภาพชีวิตขึ้นอยู่กับคุณค่าแฝงอยู่อย่างมาก นักวิจัยจึงต้องกำหนดกรอบความหมายให้ชัดเจนเพื่อให้สามารถประเมินผลได้ กระบวนการ และผลต่าง ๆ ที่ถือว่าเป็นคุณภาพชีวิตที่ "ดีกว่า" นั้น ย่อมเป็นการยอมรับและกำหนดคุณค่าโดยบุคคลในสังคมเดียวกัน ซึ่งมักพบว่าเป็นชนชั้นกลางของสังคมนั้น ประการที่สาม ความคิดที่ก่อให้เกิดความเข้าใจในความเจริญงอกงามและพัฒนาการของมนุษย์ การมีอายุยืนยาว กระบวนการทางด้านจิตใจล้วนอยู่ภายใต้อิทธิพลขององค์ประกอบต่าง ๆ รวมทั้งค่านิยมด้วย ซึ่งหากนิยามเป็นแบบเดียวกัน ก็หมายความว่าทุกคนโดยไม่มีการคำนึงถึงความแตกต่างทางด้านอายุ ช่วงชั้นทางสังคม การศึกษา ล้วนแล้วแต่ได้รับอิทธิพลจากสิ่งต่าง ๆ คล้ายคลึงกันซึ่งคงยากที่จะยอมรับจุดนี้ได้ (สุภาวศ์ จันทวานิช และ วิศนี ศิลตระกูล, 2539: 57-58) อย่างไรก็ตามได้มีผู้กล่าวถึงความหมายของ "คุณภาพชีวิต" ไว้ดังนี้

Wallace (1974) ได้ให้ความหมายของคุณภาพชีวิตว่าเป็น องค์ประกอบทั้งหลายที่ให้ความพึงพอใจ (satisfy) แก่บุคคลทั้งทางด้านร่างกาย (physical) และจิตใจ (psychologically) ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง

Sharma (1975) อธิบายว่า คุณภาพชีวิตเป็นเรื่องที่สลับซับซ้อนมาก ทั้งนี้เพราะคุณภาพชีวิตหมายถึง เรื่องของความพึงพอใจอันเกิดจากการได้รับการตอบสนองของความต้องการทางจิตใจและสังคม ทั้งในระดับจุลภาคและมหภาค และยังเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความสามารถของสังคมในการตอบสนองความต้องการพื้นฐานของสมาชิกในสังคมด้วย

UNESCO (1977) กล่าวถึงคุณภาพชีวิตว่า คุณภาพชีวิตเป็นแนวคิดที่สหประชาชาติได้เสนอให้เป็นตัวชี้วัดเป้าหมายของการพัฒนาเมื่อปี 1977 ซึ่งหมายถึงแนวความคิดทั้งหลายที่เกี่ยวพันกับความพึงพอใจที่ความต้องการสำคัญ ๆ ในชีวิตของบุคคลได้รับการตอบสนองภายใต้ระบบนิเวศที่ดี

สุมน อมรวิวัฒน์ (2525: 119) กล่าวว่า คุณภาพชีวิต หมายถึงชีวิตที่มีคุณภาพซึ่งเป็นชีวิตที่อยู่รอด อยู่ดี อยู่อย่างมีหลักการและบุคคลนั้นสามารถปรับตัวและแก้ไขปัญหาได้เพื่อดำเนินชีวิตไปอย่างสงบตามอัตภาพ

นิพนธ์ คันธเสวี (2526: 85) กล่าวว่า คุณภาพชีวิตหมายถึง สภาพความเป็นอยู่ของบุคคลในด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม ความคิด และจิตใจ ดังนั้น "คุณภาพชีวิต" ก็คือชีวิตที่ดี มีความสุขทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ สังคม อารมณ์ ตามควรแก่อัตภาพและสภาวะ

ไพรัตน์ เดชะรินทร์ (2533: 60-1) ได้สรุปแนวคิดเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตตามแนวของ Sherdoll and Moore, Giter and Lewis ไว้เป็น 2 ด้านคือ

1. ด้านวัตถุวิสัย (objectivity) เป็นการเน้นวัตถุที่สามารถมองเห็นได้ นับได้ หรือวัดได้ ส่วนมากจะเป็นสถิติข้อมูล เช่น อัตราการเกิด อัตราการตาย สภาพทางเศรษฐกิจ เช่น รายได้ประชาชาติ ดัชนีราคาผู้บริโภค อัตราส่วนผู้มีงานทำและข้อมูลทางสภาพแวดล้อม เช่น ภาวะอัตราการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ

2. ด้านจิตวิสัย (subjectivity) เป็นการวัดด้านความรู้สึกทัศนคติต่าง ๆ ของประชาชน เช่น ความพอใจในชีวิต ความสุข ความรู้สึกมั่นคงปลอดภัย

เมื่อพิจารณาการดำรงชีวิตของมนุษย์ที่เหมาะสมตามความจำเป็นพื้นฐานของสังคมไทยอาจวัดคุณภาพชีวิตได้จากสิ่งต่อไปนี้

- การมีอาหารที่เพียงพอบริโภค
- มีเครื่องนุ่งห่ม
- มีที่อยู่อาศัยเหมาะสม
- มีสุขภาพพลานามัยสมบูรณ์ดี
- ได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐาน
- มีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน
- ได้รับความยุติธรรมจากสังคม

สมพร เทพสิทธิ์า (2535) พูดถึงเป้าหมายของการพัฒนาคุณภาพชีวิตว่า ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตจำเป็นต้องพัฒนาทั้งในด้านจิตใจ ด้านสังคม และด้านเศรษฐกิจ เพื่อให้ประชาชนในชาติมีการดำรงชีวิตในระดับที่เหมาะสมตามความจำเป็นพื้นฐาน คือมีสัมมาอาชีพ มีรายได้ตามสมควรแก่อัตภาพ มีปัจจัยสี่ในการครองชีพ (ด้านเศรษฐกิจ) มีการศึกษาตามสมควร มีสุขอนามัยดี มีครอบครัวดี (ด้านสังคม) เป็นผู้มีความดีธรรม สามารถพึ่งตนเองได้ ทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น สังคม และประเทศชาติ

(ด้านจิตใจ) นอกจากนี้ยังกล่าวถึงคนที่มีคุณภาพชีวิตที่ดีว่า ควรมีดังนี้ 1) มีความรู้ดี 2) มีสุขภาพอนามัยดี 3) มีความสามารถดี 4) มีความคิดดี 5) มีการกระทำดี 6) มีจิตใจดี

องค์การยูเนสโกได้นิยามคำว่าคุณภาพชีวิตไว้ในชุดฝึกอบรมทางการศึกษาเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตว่า หมายถึง ระดับความเป็นอยู่ที่ดีของสังคมและระดับความพึงพอใจในความต้องการส่วนหนึ่งของมนุษย์ และได้นิยามโครงการเพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิตว่าเป็นโครงการที่มีเป้าหมายเพื่อช่วยให้ผู้เรียนและชุมชนได้รับความรู้ เจตคติ ค่านิยม และทักษะที่จำเป็น เพื่อให้กลุ่มเป้าหมายสามารถปรับปรุงคุณภาพชีวิตทั้งในลักษณะของปัจเจกบุคคลและในฐานะที่เป็นสมาชิกของชุมชน (UNESCO, 1993 อ้างถึงในวิคินี ศิลตระกูล, 2537:1)

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2541: 24) โครงการวิจัยการสร้างและพัฒนาตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและการพัฒนาสังคม ได้รวบรวมความหมายของการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมไว้ว่าหมายถึง การที่ประชาชนในชุมชนมีชีวิตที่ดีทั้งทางร่างกาย จิตใจ อารมณ์ สังคม และสติปัญญา สามารถใช้ภูมิปัญญามาแก้ปัญหาชีวิตและครอบครัว และสังคมจนดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมนั้น ๆ ได้อย่างมีความสุข และร่วมกันพัฒนาสังคมของตนให้สามารถพึ่งตนเองได้โดยไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน และไม่เบียดเบียนธรรมชาติ อีกทั้งยังควรรักษาวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีของสังคม ตลอดจนทรัพยากรธรรมชาติให้ยั่งยืนต่อไปได้ และได้กำหนดกรอบของคุณภาพชีวิตและการพัฒนาสังคมเป็น 8 ด้านคือ 1) สภาพพื้นฐานและสิ่งแวดล้อม 2) เศรษฐกิจ 3) สุขภาพอนามัยและสาธารณสุข 4) ข้อมูลข่าวสารและการเรียนรู้ 5) การศึกษาและทรัพยากรมนุษย์ 6) วัฒนธรรมและจิตใจ 7) ประชาสังคม ความมั่นคงของชีวิตและสิทธิเสรีภาพ 8) ครอบครัวและชุมชน

จากแนวคิดที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า ในระยะเริ่มแรกของการพัฒนาแนวคิดเป็นการพูดถึงเป้าหมายและองค์ประกอบของคุณภาพชีวิตโดยเน้นการตอบสนองของความต้องการทางด้านร่างกายและจิตใจตามความจำเป็นพื้นฐาน แต่ต่อมาได้เริ่มกล่าวถึงหลักการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้วย แนวคิดการพัฒนาสังคมไทยในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ได้กล่าวถึงกระบวนการทัศน์ใหม่ในการพัฒนาคือหลักการของการพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อนำไปสู่การพึ่งตนเองซึ่ง พิณิจ ลาภานันท์ (2528: 26) กล่าวไว้ว่า การพัฒนาเป็นเป้าหมายที่ต้องมุ่งให้เกิดการปรับปรุงและยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้นด้วยความพยายามขจัดหรือลดปัญหาการว่างงาน และขจัดหรือลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคมของประชาชน โดยพร้อม ๆ กันนี้จะต้องพัฒนาความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจให้เหมาะสมและสอดคล้องกับการปรับปรุงและยกระดับคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น โดยมีหลักการพัฒนามุ่งเน้นการพึ่งตนเองของประชาชน และมีแนวทางหรือกลยุทธ์การพัฒนาที่มุ่ง

สร้างเสริมการมีส่วนร่วมทางการพัฒนา และการตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานของประชาชน บัณฑิต อ่อนดำ (2529: 43) กล่าวไว้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน (people's participation) เป็นหัวใจสำคัญ และการพึ่งตนเอง (self-reliance) เป็นเป้าหมายของการมีส่วนร่วม

จากความสำคัญของแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน และการพึ่งตนเองซึ่งมีผลต่อองค์ประกอบของการมีคุณภาพชีวิตที่ดี ครอบคลุมการศึกษาคุณภาพชีวิตจึงควรผนวกแนวคิดดังกล่าวไว้ด้วย ดังมีสาระสำคัญดังนี้

แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชน

แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนเกิดจากความเชื่อที่ว่า การพัฒนาที่ดีที่สุดและถาวรที่สุดนั้นควรจะเกิดจากพลังและขีดความสามารถของประชาชนในชุมชนที่ได้ผนึกกำลังร่วมกันพัฒนา การเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างมากที่สุดในการวางแผนพัฒนาชุมชนของตนเองจะทำให้สามารถพัฒนาได้ตรงกับความต้องการของประชาชน ทำให้ประชาชนมีความรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนา และมีความรู้สึกเป็นเจ้าของผลผลิตของการพัฒนานั้นด้วย (พินิจ ลาภอนานนท์, 2528: 30) เกี่ยวกับแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนได้มีผู้กล่าวถึงความหมายและลักษณะของการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527: 183-184) ได้ให้ความหมายการมีส่วนร่วมว่า หมายถึง การเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจและอารมณ์ (mental and emotional involvement) ของบุคคลหนึ่งในสถานการณ์หนึ่งในสถานการณ์กลุ่ม (group situation) ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุเร้าใจให้กระทำการให้ (contribution) บรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้นกับทั้งทำให้เกิดความรู้สึกร่วมรับผิดชอบกับกลุ่มดังกล่าวด้วย

อดิน รพีพัฒน์ (2527: 320) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า หมายถึงการให้ประชาชนเป็นผู้คิดค้นปัญหา เป็นผู้ทำทุกอย่างซึ่งไม่ใช่การกำหนดจากภายนอกแล้วให้ประชาชนเข้าร่วมในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หากแต่ทุกอย่างจะต้องเป็นเรื่องที่ประชาชนคิดขึ้นเองซึ่งอาจแบ่งการมีส่วนร่วมออกได้ 5 ขั้นตอน คือ

- การมีส่วนร่วมในการค้นหาและจัดลำดับความสำคัญของปัญหา
- การมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ถึงสาเหตุและที่มาของปัญหา
- การมีส่วนร่วมในการเลือกวิธีการและวางแผนในการแก้ปัญหา

- การมีส่วนร่วมในการดำเนินการตามแผน
- การมีส่วนร่วมในการประเมินผล วิเคราะห์ปัญหาอุปสรรคและปัจจัยที่มีส่วนทำให้เกิดผลสำเร็จ

ชวนทัศน์ ประไพพิศ (2530: 19) กล่าวถึงความหมายของการมีส่วนร่วมคือ การที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการและควบคุมการใช้และกระจายทรัพยากรและปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคมตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกสังคม และได้พัฒนาการรับรู้และภูมิปัญญาซึ่งแสดงออกในรูปของการตัดสินใจในการกำหนดชะตาชีวิตของตนอย่างเป็นตัวของตัวเอง

โอคลี , ปีเตอร์ (นรินทร์ชัย พัฒนาพงศา, ผู้แปล, 2533: 19-20) ได้กล่าวถึง “การมีส่วนร่วม” ในความหมายกว้างๆ ไปสู่ความหมายโดยเจาะจงไว้ดังนี้

ก) การมีส่วนร่วมคือการพิจารณาถึงการมีส่วนร่วมช่วยเหลือโดยสมัครใจโดยประชาชนต่อโครงการใดโครงการหนึ่งของโครงการสาธารณะต่าง ๆ ที่คาดว่าจะส่งผลต่อการพัฒนาชาติแต่ไม่ได้หวังจะให้ประชาชนเปลี่ยนแปลงโครงการหรือวิจาร์ณเนื้อหาของโครงการ

ข) การมีส่วนร่วมในความหมายกว้างหมายถึง การให้ประชาชนในชนบทรู้สึกตื่นตัวเพื่อที่จะทราบถึงการรับความช่วยเหลือและตอบสนองต่อโครงการพัฒนา ขณะเดียวกันก็สนับสนุนความคิดริเริ่มของคนในท้องถิ่น

ค) เรื่องของการพัฒนาชนบท การมีส่วนร่วมคือการให้ประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องกับกระบวนการตัดสินใจ กระบวนการดำเนินโครงการและร่วมรับผลประโยชน์จากโครงการพัฒนา นอกจากนี้ยังเกี่ยวข้องกับความพยายามที่จะประเมินผลโครงการนั้น ๆ ด้วย

ง) การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนานั้นอาจเข้าใจอย่างกว้าง ๆ ได้ว่าเป็นการที่ประชาชนได้เข้าร่วมอย่างแข็งขันในกระบวนการตัดสินใจต่าง ๆ ในเรื่องที่จะมีผลกระทบต่อเขา

จ) การมีส่วนร่วมในชุมชนหมายถึง การที่ประชาชนจะมีสิทธิและหน้าที่ที่จะเข้าร่วมในการแก้ปัญหาทางสุขภาพของเขา มีความรับผิดชอบมากขึ้นที่จะสำรวจตรวจสอบความจำเป็นเรื่องสุขภาพอนามัย การระดมทรัพยากรท้องถิ่นและเสนอแนวทางแก้ไขใหม่ ๆ เช่นเดียวกับการก่อตั้งและดำรงรักษาองค์กรต่างๆ ในท้องถิ่น

ฉ) การมีส่วนร่วมนั้น จะต้องเป็นกระบวนการดำเนินการอย่างแข็งขันซึ่งหมายถึงว่า บุคคลหรือกลุ่มที่มีส่วนร่วมนั้นได้เป็นผู้มีความริเริ่ม และได้มุ่งใช้ความพยายามตลอดจนความเป็นตัวของตัวเองที่จะดำเนินการตามความคิดริเริ่มนั้น

ช) การมีส่วนร่วม คือการจัดการที่พยายามเพิ่มความสามารถที่จะควบคุมทรัพยากรและระเบียบในสถาบันต่าง ๆ ในสภาพสังคมนั้น ๆ ทั้งนี้โดยกลุ่มที่ดำเนินการและความเคลื่อนไหวที่จะดำเนินการนี้ไม่ถูกควบคุมโดยทรัพยากรและระเบียบต่าง ๆ

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2541: 100) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมเป็นหลักการสำคัญของเป้าหมายการพัฒนาในแนวทางประชาธิปไตย คือการให้ประชาชนทุกฝ่ายได้มีบทบาทในกระบวนการพัฒนาทุกขั้นตอน ให้ทุกฝ่ายได้มารวมตัวกันเป็นองค์กรประชาชน หลักการของการมีส่วนร่วมของประชาชนและหลักการขององค์กรประชาชนมีความคาบเกี่ยวกัน โดยหลักการมีส่วนร่วมจะเป็นหลักประกันว่าองค์กรประชาชนที่เกิดขึ้นเป็นองค์กรของทุกฝ่าย ไม่ใช่เกิดจากการผลักดันหรือผูกขาดโดยกลุ่มบุคคล ทั้งนี้เพื่อชุมชนท้องถิ่นจะได้เรียนรู้กระบวนการประชาธิปไตยโดยแท้จริง

แนวคิดเรื่องการพึ่งตนเอง

การพึ่งตนเองนับเป็นหลักการพัฒนาที่พยายามสร้างเสริมให้ประชาชนใช้ศักยภาพและความสามารถของตนเองในการแก้ปัญหาของตนเองเพื่อผลประโยชน์ของตนเอง หรือกล่าวได้ว่าเป็นการพัฒนาโดยประชาชนและเพื่อประชาชนเป็นองค์ประกอบสำคัญ หากเราพิจารณาเหตุผลของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมให้ลึกซึ้ง จะพบว่า การพัฒนาที่ถูกต้องควรจะเป็นการพัฒนาให้ประชาชนมีขีดความสามารถที่จะช่วยเหลือตนเองต่อไปได้ โดยไม่ต้องคอยพึ่งให้รัฐบาลหรือองค์กรหรือสถาบันต่าง ๆ มาช่วยเหลืออยู่ตลอดไป เพราะรัฐบาลไม่สามารถจะช่วยเหลือประชาชนทั้งหลายสืบล้านคนในประเทศให้มีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีได้ทั้งหมด トラบไตที่พัฒนายังเป็นแบบค้ำจุนช่วยเหลือประชาชนแบบเป็นเด็กที่เลี้ยงไม่รู้จักโตแล้ว ก็จะไม่สามารถพัฒนาให้ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นได้ (พินิจ ลาภานานนท์, 2528: 26)

สุพรรณิ ไชยอำพร (1978: 11-12) กล่าวถึงลักษณะของการพึ่งตนเองโดยภาพรวมว่าประกอบด้วย

- 1) กำหนดเป้าหมายและกำหนดการตัดสินใจของตนเองได้
- 2) มีความสามารถที่จะบรรลุความต้องการของตน
- 3) สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีอยู่
- 4) มีความพอใจภูมิใจในตัวเอง

ส่วนองค์ประกอบของการพึ่งตนเอง คือ

- 1) ความสามารถทางการเมือง ประกอบด้วย ความสามารถรับข่าวสาร การมีส่วนร่วมและความสามารถในการแก้ปัญหา
- 2) ความสามารถทางเศรษฐกิจ ประกอบด้วย การบรรลุถึงระดับประทังชีพด้านอาหาร เสื้อผ้า และที่อยู่อาศัย ภาวะดุลยภาพของรายได้และรายจ่าย และภาวะดุลยภาพของการใช้ทรัพยากร
- 3) ปัจจัยทางจิตใจที่มีผลกระทบต่อความพึ่งตนเอง ประกอบด้วย ความเชื่อมั่นในตนเอง ความรับผิดชอบ ความคิดริเริ่มในการรวมกลุ่มเพื่อความสำเร็จของงานภายใต้การทำงานร่วมกัน
- 4) ปัจจัยทางสังคม ประกอบด้วย การสร้างความสัมพันธ์ในการทำมาหากิน

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2525: 4-3) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับท้องถิ่นที่เรียกว่าพึ่งตนเองได้แล้วว่าควรมีลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

- ทรัพยากรภายในเพียงพอแก่การบริโภคของท้องถิ่น
- อัตราการเจริญเติบโตของท้องถิ่นนั้น ๆ เกิดจากการลงทุนหรือใช้ทรัพยากรภายในเป็นสำคัญ
- ขนาดประชากรพอเหมาะกับการผลิตภายใน
- มีโครงสร้างพื้นฐานทางด้านกายภาพและสังคมเพียงพอแก่ความต้องการพื้นฐานของชุมชน
- มีสถาบันต่าง ๆ ที่จะสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาการริเริ่มและความร่วมมือกัน ซึ่งกระตุ้นให้มีกลุ่มต่างๆ เกิดขึ้นเป็นการดำเนินงาน เช่น กลุ่มชานา ทั้งนี้โดยยึดแนวทางของประชาธิปไตย

พินิจ ลาภานานนท์ (2528: 27) กล่าวไว้ว่า การพึ่งตนเองจะต้องพัฒนาโดยอาศัยทรัพยากรจากชุมชน ตลอดจนความรู้ความสามารถและทักษะของประชาชนในชุมชนนั่นเองเป็นสำคัญเพื่อให้ประชาชนยืนอยู่บนขาของตนเองได้มากที่สุด โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพาความช่วยเหลือจากภายนอกมากเกินไป

วิฑูรย์ เพิ่มพงศาเจริญ (2529: 42-43) กล่าวถึงการพึ่งตนเองว่า การพึ่งตนเองโดยสมบูรณ์คงเป็นเรื่องที่เป็นเพียงสังคมในอุดมคติ และได้เสนอว่าการพึ่งตนเองควรมีความหมายในเชิงการพึ่งพาอาศัยกันโดยเสียเปรียบน้อยที่สุด ทั้งนี้โดยในระดับปัจเจกบุคคลจะต้องมีการสร้างสำนึกที่เท่าทันต่อการแก้ปัญหาในการดำรงชีวิต โดยเฉพาะปัญหาในการผลิตซึ่งจะต้องอาศัยเทคโนโลยีที่เหมาะสม ในระดับชุมชนจะต้องสร้างพลังความสามัคคีเกื้อกูลกันในการแก้ปัญหา

กาญจนา แก้วเทพ และ กนกศักดิ์ แก้วเทพ (2530: 34)กล่าวว่า การให้ความหมายในเชิงปัจเจกบุคคล การพึ่งตนเองหมายถึงกิจกรรมทั้งหลายที่กระทำโดยปัจเจกชนและครัวเรือนเพื่อบรรลุถึงการมี

หลักประกันของการดำรงชีพของเขา ความหมายในลักษณะของกลุ่ม การพึ่งตนเองหมายถึงสังคม(กลุ่ม) ที่มีการจัดระบบเพื่อให้ประชาชนสามารถดำเนินการตอบสนองความต้องการของตนเอง (self fulfillment) ด้วยวิธีการช่วยเหลือตนเองด้วยการร่วมมือกับคนอื่นที่อยู่ในสถานการณ์เดียวกัน ทั้งนี้การพึ่งตนเอง อย่างแท้จริงต้องกินความรวมถึงว่ากลุ่มชนนั้นมีความเป็นอิสระในการตั้งเป้าหมายและมีอิสระในการดำเนินการให้บรรลุเป้าหมายโดยอาศัยความพยายามและกำลังของตนเอง

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2541: 99) กล่าวว่า ในการพัฒนาสังคมไทย จำเป็นต้องเน้นความสามารถในการพึ่งตนเองของปัจเจกบุคคลและของชุมชนให้มาก การพึ่งตนเอง หมายถึงความสามารถที่จะวิเคราะห์ปัญหา ริเริ่ม ดำเนินการและติดตามผลกิจกรรมต่าง ๆ โดยตนเอง มากกว่าการพึ่งพาความช่วยเหลือจากภายนอก หรืออาศัยความช่วยเหลือจากภายนอกน้อยกว่าช่วยตนเอง การพึ่งตนเองได้จะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

1.3 กรอบการศึกษาคุณภาพชีวิต

ภายใต้การประมวลเนื้อหาของแต่ละแนวคิดดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบการศึกษาคุณภาพชีวิตในการวิจัยครั้งนี้โดยพิจารณาว่าคุณภาพชีวิตประกอบด้วยปัจจัย 3 ประการคือ มิติของคุณภาพชีวิต หลักการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม และหลักการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง ซึ่งการศึกษาถึงสภาพคุณภาพชีวิตของงานวิจัยนี้จะทำการศึกษาเพื่อให้เห็นภาพรวมในระดับชุมชน

ปัจจัยที่ 1 มิติของคุณภาพชีวิต

แบ่งออกเป็น 8 ด้านคือ

- 1) ด้านสภาพพื้นฐานและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะ สภาพทรัพยากรธรรมชาติ สภาพมลภาวะของสิ่งแวดล้อม
- 2) ด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ ภาวะการผลิตของชุมชน
- 3) ด้านสุขภาพอนามัยและสาธารณสุข ได้แก่ ความรู้ด้านสาธารณสุข การได้รับและเข้าถึงบริการด้านสาธารณสุข คุณภาพของการบริการด้านสาธารณสุข
- 4) ด้านข้อมูลข่าวสาร ได้แก่ การบริโภคสื่อ
- 5) ด้านการศึกษา ได้แก่ โอกาสทางการศึกษา
- 6) ด้านวัฒนธรรมและจิตใจ ได้แก่ วิถีชีวิตแบบดั้งเดิมของท้องถิ่นและภูมิปัญญาชาวบ้าน แหล่งความรู้ทางวัฒนธรรมสำหรับสาธารณชนและการสืบทอดความรู้ทางศิลปวัฒนธรรม จริยธรรม
- 7) ความมั่นคงปลอดภัยของชีวิตและทรัพย์สิน
- 8) ด้านครอบครัว ได้แก่ ศักยภาพของครอบครัวในการดูแลสมาชิก ความสัมพันธ์ใน ครอบครัว

ปัจจัยที่ 2 หลักการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม

โดยได้แบ่งการมีส่วนร่วมออกเป็น 5 ขั้นตอนคือ

- 1) การมีส่วนร่วมในการค้นหาและจัดลำดับความสำคัญของปัญหา
- 2) การมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ถึงสาเหตุและที่มาของปัญหา
- 3) การมีส่วนร่วมในการเลือกวิธีการและวางแผนในการแก้ปัญหา
- 4) การมีส่วนร่วมในการดำเนินการตามแผน
- 5) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล วิเคราะห์ปัญหาและอุปสรรคและปัจจัยที่มีส่วนทำให้เกิดผลสำเร็จ

ปัจจัยที่ 3 หลักการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง

แนวคิดของหลักการพัฒนาแบบพึ่งตนเองคือ การพัฒนาที่พยายามใช้ศักยภาพหรือความสามารถของคนในชุมชนเป็นหลักในการเปลี่ยนแปลงแก้ไขปัญหาของตนเองหรือเพื่อประโยชน์ของตนเอง โดยการพึ่งตนเองได้จะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งท้องถิ่นที่เรียกว่าพึ่งตนเองได้ มีองค์ประกอบดังนี้

- 1) การบรรลุถึงระดับประทังชีพในปัจจุบัน
- 2) ชุมชนมีการลงทุนหรือใช้ทรัพยากรภายในเพื่อการประกอบอาชีพ
- 3) การมีโครงสร้างพื้นฐานทางด้านกายภาพและสังคมเพียงพอแก่ความต้องการพื้นฐานของชุมชน
- 4) การมีสถาบันต่าง ๆ ที่จะสนับสนุนให้เกิดความร่วมมือกันในชุมชน

แผนภูมิแสดงกรอบแนวคิดคุณภาพชีวิตในการวิจัย

1.4 ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาเอกสารต่างๆ ที่วิจัยเกี่ยวกับสภาพสังคมเศรษฐกิจของชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออก จึงได้สรุปมาเพื่อให้เห็นภาพรวมของพื้นที่ ดังนี้

ศศิพัฒน์ ยอดเพชร และคณะ (2528: 101-102) ได้ศึกษาสภาพชุมชนและผลกระทบของการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออกในเขตชุมชนเมืองใหม่ โดยทำการศึกษาชาวชุมชนมาบขลุ่ย (หมู่ที่ 4) ต.ห้วยโป่ง จ.ระยอง ที่อยู่ในชายฝั่งต้องถูกเวนคืนที่ดินในระยะแรกจำนวน 107 ครอบครัวยัง ซึ่งได้ศึกษาถึงสภาพทั่วไปของชุมชนมาบขลุ่ย รวมทั้งทัศนคติของชาวชุมชนมาบขลุ่ยที่มีต่อการเวนคืนนั้น พบว่าประชาชนส่วนใหญ่มีทัศนคติในแง่ลบ กล่าวคือมีความเสียหายและเสียใจที่ต้องจากชุมชนที่เคยอยู่อาศัยอยู่มาจนถึงร้อยละ 30.84 ส่วนความรู้สึกที่เห็นว่าเป็นการสร้างความสำเร็จให้กับประเทศชาตินั้นมีเพียงร้อยละ 3.74 เท่านั้น ผลกระทบของการพัฒนาที่มีต่อประชาชนพบว่าผลกระทบทั้งทางด้านจิตใจและวิถีทางดำเนินชีวิตซึ่งทำให้ประชาชนกลุ่มหนึ่งประมาณร้อยละ 60.75 ประสบความเดือดร้อนไม่สามารถอพยพไปหาที่อยู่ใหม่ได้ โดยให้เหตุผลว่าได้รับเงินทดแทนจากการเวนคืนที่ดินต่ำกว่าความเป็นจริงจนไม่สามารถไปหาที่อยู่อาศัยใหม่ได้ สำหรับประชาชนอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งมีอาชีพรับจ้างแต่ไม่มีที่ดินทำกินได้รับผลกระทบคือ เกิดภาวะว่างงานเนื่องจากไม่มีการจ้างงานในภาคเกษตรกรรม รวมทั้งการขาดความถนัดในการจะเปลี่ยนอาชีพเป็นการรับจ้างในภาคอุตสาหกรรม

ณรงค์ ต่อสุวรรณ (2529) ศึกษาเรื่องปัจจัยบางประการที่มีผลต่อความคาดหวังของเกษตรกรในการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจและสังคมของครอบครัวและชุมชนอันเนื่องมาจากโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออก ศึกษาเฉพาะกรณีพื้นที่ตำบลมาบตาพุด อำเภอเมือง จังหวัดระยอง จากการศึกษาพบว่าปัจจัยที่มีผลต่อความคาดหวังของเกษตรกรในการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจและสังคมหลายประการดังต่อไปนี้คือ การทำมาหากินในอาชีพเกษตรกรรมไม่พอเลี้ยงชีพ หนี้สินเพิ่มพูนจากเดิม การส่งเสริมอุตสาหกรรมของรัฐและเกษตรกรส่วนใหญ่มีความเห็นคล้อยตามในเชิงความคาดหวังที่ดีในการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจและสังคมของครอบครัว อันเนื่องมาจากโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกและมีความคาดหวังว่าการพัฒนาอุตสาหกรรมจะทำให้คนในท้องถิ่นมีงานทำมากขึ้น

นิภา ส.ตุ้มรสุนทร (2532) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องนโยบายสวัสดิการสังคมเพื่อรองรับผลการพัฒนาอุตสาหกรรมชายฝั่งทะเลตะวันออก พบว่าผลจากโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเล

ตะวันออก ทำให้ประชาชนจำนวนหนึ่งในบ้านมาบตาพุด ตำบลมาบตาพุด จังหวัดระยอง ซึ่งอยู่ในพื้นที่เขตเวณคินที่ดินต้องอพยพโยกย้ายออกจากพื้นที่เนื่องจากอยู่ในข่ายการถูกเวนคืนที่ดินเพื่อจัดสร้างชุมชนที่อยู่อาศัย ส่วนหนึ่งยังคงอยู่ที่เดิม อีกส่วนหนึ่งได้โยกย้ายไปหาซื้อที่ดินซึ่งอยู่ใกล้กับชุมชนเดิมที่เคยอยู่ด้วยยังคงมีความผูกพันต่อกัน และชาวบ้านยังคงเข้าร่วมกลุ่มกิจกรรมเดียวกันไปใช้บริการสังคมเดิมคือทั้งวัดและโรงเรียน แต่ส่วนใหญ่เกิดความไม่มั่นคง สับสนและมีความวิตกกังวลต่อสภาพการณ์เปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ประชากรที่ต้องอพยพออกจากเขตเวณคินมาอยู่ในชุมชนใหม่นั้นประสบกับปัญหาเกี่ยวกับด้านสวัสดิการสังคมหลายประการ อาทิ การว่างงาน ความยากจน ความวิตกกังวล และขาดความมั่นคงทางจิตใจ ในส่วนของนโยบายสวัสดิการสังคมเพื่อรองรับผลการพัฒนาอุตสาหกรรมชายฝั่งทะเลตะวันออกนั้น ผลการวิจัยพบว่า ในระดับนโยบายซึ่งคณะอนุกรรมการการพัฒนาการศึกษาและสังคมเป็นผู้รับผิดชอบในด้านสวัสดิการสังคมนั้น ได้กำหนดนโยบายอย่างกว้าง ๆ เพื่อปรับใช้ในระดับปฏิบัติการ หน่วยงานต่าง ๆ ได้จัดเตรียมแผนงานโครงการไว้ แต่ส่วนใหญ่ยังไม่สามารถปฏิบัติได้ตามแผนงานที่กำหนดไว้ เนื่องจากความไม่ก้าวหน้าของโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2533:69-73) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการวิจัยและพัฒนาเพื่อการจัดการศึกษาในบริเวณพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก กรณีศึกษามาบตาพุด จังหวัดระยอง กล่าวโดยสรุปว่า การพัฒนาอุตสาหกรรมในพื้นที่มาบตาพุด ทำให้มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจในภาคอุตสาหกรรมและบริการเป็นไปอย่างรวดเร็วในอัตราสูง ประชาชนมีรายได้เฉลี่ยสูงขึ้น รวมไปถึงค่าครองชีพก็สูงตามไปด้วย โดยในระยะแรกของโครงการพัฒนาฯ มีการก่อสร้างโรงงานอุตสาหกรรมและโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ ทำให้ประชาชนจากภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วประเทศอพยพเข้ามาในพื้นที่เพื่อประกอบอาชีพรับจ้าง ค่าขายและบริการ ทำให้ชุมชนขยายตัว มีการเปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรมไปสู่อุตสาหกรรมและบริการมากขึ้น ซึ่งเกิดรูปแบบอาชีพที่หลากหลายยิ่งขึ้นโดยเฉพาะอาชีพบริการ ทางด้านสภาพสังคมเนื่องจากค่าครองชีพในพื้นที่ค่อนข้างสูง ทำให้พื้นที่บางส่วนเกิดชุมชนแออัดโดยผู้มีรายได้น้อยจะมาอยู่รวมกันด้วยการเช่าอยู่ในราคาถูก

จากผลกระทบทางเศรษฐกิจด้านอุตสาหกรรมและบริการ ทำให้เกิดสภาพความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่ไม่สมดุล สภาพสังคมเปลี่ยนแปลงแบบแผนวิถีชีวิตอย่างรวดเร็วและหลากหลายในค่านิยม พฤติกรรม ความเชื่อก็เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วด้วย ในด้านการศึกษามีการเพิ่มของนักเรียนระดับก่อนวัยเรียน และระดับประถมศึกษาตอนต้นของโรงเรียนในพื้นที่ ส่วนระดับอื่นยังเพิ่มไม่มาก สำหรับการศึกษาคือของประชากรในพื้นที่มีแนวโน้มที่สูงขึ้นตามลำดับ ผู้ปกครองต้องการให้บุตรหลานมีการศึกษาสูงสุดเท่าที่ความสามารถของเด็กจะไปถึงได้ เพราะคิดว่าจะเป็นประโยชน์ใน

การทำงาน โดยเฉพาะการเข้าทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมในพื้นที่ซึ่งมีรายได้ที่แน่นอนและค่อนข้างสูง เป็นที่น่าสังเกตว่าเกษตรกรเป็นอาชีพที่มีความต้องการน้อยที่สุดของทั้งนักเรียนและผู้ปกครองนักเรียนด้วย และความต้องการที่จะศึกษาเพิ่มเติมของประชากรในพื้นที่นั้นคือช่างฝีมือต่าง ๆ เช่น ช่างเชื่อม ช่างอุตสาหกรรม เสริมสวย เครื่องยนต์ ไฟฟ้า เป็นต้น รวมทั้งภาษาต่างประเทศและคอมพิวเตอร์ด้วย

ชอลัดดา โรจน์ดำรงฤทธิ์ (2533) ศึกษาเรื่องการปรับตัวของลูกจ้างในเขตอุตสาหกรรมใหม่ จังหวัดระยอง : ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างอุตสาหกรรมปิโตรเคมีกับอุตสาหกรรมแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร โดยการศึกษาครั้งนี้แบ่งการปรับตัวออกเป็น 2 ด้านคือการปรับตัวด้านอาชีพและการปรับตัวด้านสังคม กลุ่มตัวอย่างเป็นลูกจ้างระดับปฏิบัติการในกระบวนการผลิตของบริษัทปิโตรเคมีแห่งชาติ จำกัด และบริษัทสยามอุตสาหกรรมการเกษตร (สับปะรด) จำกัด ผลการศึกษาพบว่า ประสิทธิภาพในการทำงานมีผลต่อการปรับตัวด้านอาชีพ กล่าวคือลูกจ้างในบริษัทอุตสาหกรรมปิโตรเคมีส่วนใหญ่มีอายุมากพอสมควร และเคยมีประสบการณ์ในการทำงานมาก่อน มีผลทำให้สามารถปรับตัวเข้ากับการทำงานได้ดีซึ่งต่างจากลูกจ้างในบริษัทอุตสาหกรรมแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรที่ส่วนใหญ่อายุน้อยแต่ไม่มีประสบการณ์ในการทำงานมาก่อนจึงต้องใช้เวลาในการปรับตัว

นอกจากนี้ปัจจัยทางด้านภูมิศาสตร์และสถานที่พักอาศัยในปัจจุบันของลูกจ้างเป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้ลูกจ้างทั้ง 2 บริษัทปรับตัวด้านอาชีพแตกต่างกันคือ ลูกจ้างที่อพยพมาจากที่อื่นมักมีประสบการณ์ในการทำงานมาก่อนและจำเป็นต้องเช่าบ้านอาศัยอยู่กับเพื่อนร่วมงาน ทำให้ปรับตัวเข้ากับการทำงานได้ดีเพราะสามารถปรึกษากับเพื่อนร่วมงานที่พักอาศัยด้วยกันเมื่อมีปัญหาในการทำงาน ส่วนลูกจ้างที่เป็นคนในท้องถิ่นส่วนใหญ่ไม่มีประสบการณ์ในการทำงานมาก่อน และสถานที่พักอาศัยปัจจุบันเป็นบ้านของตนเองในจังหวัดระยองที่อยู่อาศัยกับครอบครัว ญาติพี่น้องจึงไม่สามารถให้คำปรึกษาหรือเกี่ยวกับการทำงานเมื่อมีปัญหา

การปรับตัวด้านสังคมพบว่า ลูกจ้างในบริษัทอุตสาหกรรมแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรจะเป็นคนท้องถิ่นอาศัยอยู่กับพ่อแม่ ญาติพี่น้อง ดังนั้นจึงสามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพความเป็นอยู่ในสังคมและสิ่งแวดล้อมได้ดี ต่างจากลูกจ้างในบริษัทอุตสาหกรรมปิโตรเคมีที่ส่วนใหญ่อพยพมา

จากต่างถิ่น อาศัยเข้าบ้านอยู่กับเพื่อนร่วมงาน ลูกจ้างเหล่านี้จำเป็นต้องใช้ระยะเวลาในการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมของจังหวัดระยอง

สมชัย สายสุขสวัสดิ์ (2537) ทำการศึกษาวิจัยเรื่องผลกระทบการพัฒนาอุตสาหกรรมชายฝั่งทะเลตะวันออกต่อการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต ผลการวิจัยพบว่าการที่ชุมชนมาบชลูดตั้งอยู่ใกล้กับนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด ประกอบกับปัจจัยส่วนบุคคลซึ่งได้แก่ ระดับการศึกษา ลักษณะการใช้ประโยชน์จากที่ดิน รายได้และภาวะหนี้สินของชาวมาบชลูด มีผลต่อชาวมาบชลูดในการปรับตัวเพื่อการดำรงชีวิตที่อยู่รอด โดยปัจจุบันชาวมาบชลูดส่วนมากประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรกรรม กล่าวคือคนวัยหนุ่มสาวที่มีระดับการศึกษาสูง และต้องการประกอบอาชีพที่มีรายได้ดีมักจะเป็นแรงงานภาคอุตสาหกรรม ส่วนชาวมาบชลูดโดยทั่วไปไม่จำกัดระดับการศึกษาแต่มีความต้องการประกอบอาชีพที่มีรายได้ดี มักจะเป็นแรงงานหรือผู้ประกอบการภาคบริการ จึงทำให้ชาวมาบชลูดมีความนิยมในการประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรกรรม ส่งผลถึงการเห็นความสำคัญของการศึกษาที่เป็นตัวกำหนดหนึ่งในการเลือกประกอบอาชีพ และมีความปรารถนาต่อรูปแบบครอบครัวของตนเป็นครอบครัวเดี่ยว ในขณะที่เดียวกันการมีเวลาน้อยลงที่จะอยู่ร่วมกันในครอบครัวเป็นสิ่งที่แสดงถึงความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและเพื่อนบ้านที่ลดน้อยลง

ปทุมทิพย์ วงศ์แก้ว (2537) ศึกษาเรื่องกลไกการปรับตัวของครัวเรือนภาคเกษตรที่มีสมาชิกทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม : ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านปากคลองโพธิ์ ตำบลคลองบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา ผลการศึกษาพบว่าปัจจัยที่ทำให้แรงงานเข้าไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมคือ ปัจจัยทางด้านสังคมคือ ลักษณะงานในโรงงานอุตสาหกรรมและได้รับการยกย่องนับถือ ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจคือ การเพิ่มรายได้ ปัจจัยหลักด้านสังคมคือ ค่านิยมต่ออาชีพทำนาของพ่อแม่และแรงงาน และลักษณะงานในท้องถิ่น ปัจจัยหลักด้านเศรษฐกิจคือสภาพการถือครองที่ดิน สภาพตลาดข้าวไม่แน่นอนและความต้องการแรงงานภาคเกษตรลดลง ลักษณะการปรับตัวสำเร็จของแรงงานคือการมีรายได้เพิ่ม ภาวะหนี้สินลดลง ชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้น สถานภาพการสมรสคือ เป็นโสด และเป็นครัวเรือนขนาดเล็ก ส่วนลักษณะการปรับตัวไม่สำเร็จของแรงงานคือ ภาวะหนี้สินเพิ่มขึ้น การเช่าที่ดิน และสถานภาพการสมรสคือ สมรส หย่า และเป็นครัวเรือนขนาดใหญ่ ปัจจัยที่ทำให้แรงงานปรับตัวสำเร็จและไม่สำเร็จคือ การไร้ที่ดิน สถานภาพการสมรสและการมีรายได้ภายในครอบครัวต่ำ แต่มีรายจ่ายสูงกว่ารายได้

1.5 สมมติฐานในการศึกษา

1. ปัจจัยคุณภาพชีวิตของชุมชนในมิติของคุณภาพชีวิต ด้านที่ได้รับผลในทางที่ดีคือด้านโครงสร้างพื้นฐานสาธารณะ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสาธารณสุข ด้านข้อมูลข่าวสาร ด้านการศึกษา ด้านที่ได้รับผลในทางลบคือ ด้านสิ่งแวดล้อม สุขภาพอนามัย วัฒนธรรมและจิตใจ ความมั่นคงปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ครอบคลุม
2. ผลกระทบทางสังคมของการพัฒนาอุตสาหกรรมทำให้ความสัมพันธ์และวิถีชีวิตของชุมชนเปลี่ยนไปในทิศทางของสังคมเมือง ทำให้การมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนมีน้อยลง อีกทั้งระบบการปกครองท้องถิ่นแบบเทศบาลในทางปฏิบัติยังไม่เอื้อต่อการสร้างเสริมการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม
3. การพัฒนาตามหลักการพึ่งตนเองในทัศนะของชาวบ้านเน้นเรื่องทางเศรษฐกิจเป็นหลัก และเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคล

1.6 วัตถุประสงค์ในการศึกษา

การศึกษาค้างนี้มีจุดมุ่งหมาย 3 ประการ คือ

1. เพื่อศึกษาถึงสภาพโดยทั่วไปของชุมชนในด้านสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมแต่เดิมของชุมชนหนองแพบก่อนการเกิดโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออก
2. เพื่อศึกษาถึงสภาพโดยทั่วไปของชุมชนในด้านสังคม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปจากการได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออก
3. เพื่อศึกษาถึงคุณภาพชีวิตของชุมชนตามกรอบการศึกษาคุณภาพชีวิต อันประกอบด้วยปัจจัย 3 ประการคือ มิติของคุณภาพชีวิต หลักการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม และหลักการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง

1.7 ขอบเขตของการศึกษา

ในการศึกษาค้างนี้มีมุ่งศึกษาคุณภาพชีวิตของชุมชนหนองแพบ เทศบาลตำบลมาบตาพุด อ.เมือง จ.ระยอง โดยศึกษาเฉพาะพื้นที่บ้านหนองแพบหมู่ที่ 2 (เป็นพื้นที่เดิมก่อนการแบ่งเขตการปกครองของเทศบาลเมื่อ พ.ศ.2535) การที่เลือกชุมชนหนองแพบเป็นกรณีศึกษาเนื่องด้วยชุมชนมีความใกล้ชิดในด้านพื้นที่กับเขตนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด ซึ่งได้ถูกจัดเป็นเขตอุตสาหกรรมที่มี

การกำหนดไว้ในนโยบายรัฐบาลให้ได้รับการส่งเสริมและพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเป็นพิเศษเพื่อสนับสนุนการพัฒนาอุตสาหกรรม ดังนั้นชุมชนหนองแพปลึงมีลักษณะที่เหมาะสมอย่างยิ่งที่จะศึกษาถึงผลกระทบในด้านต่าง ๆ ในชุมชนที่เกิดจากการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก และคุณภาพชีวิตของประชาชนในเขตอุตสาหกรรม

1.8 วิธีการศึกษา

ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาประกอบด้วย

1. ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสาร (Documentary Research) โดยการศึกษาค้นคว้าจากหนังสือ วิทยานิพนธ์ และรายงานผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดคุณภาพชีวิตกับข้อมูลพื้นที่

2. ข้อมูลที่ได้จากการวิจัยภาคสนาม (Field Research) เพื่อศึกษาชุมชน โดยเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ ได้แก่ การสัมภาษณ์ การสอบถามความคิดเห็น การสังเกต โดยมีรายละเอียดการศึกษาดังนี้

2.1 ศึกษาประวัติการเปลี่ยนแปลงและสภาพปัญหาของชุมชน โดยการสัมภาษณ์ชาวบ้านในท้องถิ่น

2.2 ศึกษาสภาพชุมชนจากแบบสอบถามข้อมูลความจำเป็นพื้นฐานของครอบครัว (จปฐ.) การสัมภาษณ์ และการสังเกต

2.3 ใช้วิธีสัมภาษณ์ชาวบ้านจำนวน 20 คน โดยใช้แนวคำถามตามกรอบการศึกษาคุณภาพชีวิตที่กำหนดไว้ ในการสัมภาษณ์ได้เน้นถึงการเข้าไปทำความรู้จักและคุ้นเคยเป็นการพูดคุย 2-3 ครั้ง เพื่อก่อให้เกิดความไว้วางใจ และตั้งคำถามโดยไม่มีชี้แนะและไม่เร่งรัดคำตอบ สำหรับชื่อที่ปรากฏในการวิจัยนี้เป็นชื่อสมมติเพื่อป้องกันผลกระทบใด ๆ อันอาจเกิดขึ้นกับผู้ให้ข้อมูล

1.9 ระยะเวลาการเก็บข้อมูล

ผู้วิจัยได้ทำการเก็บข้อมูลภาคสนามใน 2 ช่วงคือ ช่วงแรกเดือนพฤษภาคม-กรกฎาคม 2540 เป็นการเก็บข้อมูลในเนื้อหาทั้งหมด และในช่วงที่ 2 เดือนพฤษภาคม 2541 เป็นการเก็บข้อมูลเพื่อให้ได้ผลการศึกษาที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

1.10 คำจำกัดความที่ใช้ในการศึกษา

ผลกระทบ	หมายถึง	สิ่งที่เกิดขึ้นในด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม และสภาวะแวดล้อมซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงไปหลังจากการมีโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกเป็นผลกระทบระยะยาวต่อประชากรโดยรวม
ภาคเกษตรกรรม	หมายถึง	การประกอบการที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรม
ภาคอุตสาหกรรม	หมายถึง	การประกอบการที่เกี่ยวข้องกับการมีอุตสาหกรรม
อาชีพที่เกี่ยวข้องกับภาคอุตสาหกรรม	หมายถึง	ผู้ที่มีรายได้จากการประกอบอาชีพจากการมีนิคมอุตสาหกรรม เช่น ค้าขาย กิจการบ้านให้เช่า
การเปลี่ยนแปลง	หมายถึง	ปรากฏการณ์ของการเปลี่ยนไปของสภาพเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมที่มีความแตกต่างระหว่างก่อนและหลังการมีนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด
ชุมชน	หมายถึง	ชุมชนหนองแปบ (เฉพาะบ้านหนองแปบหมู่ที่ 2) เทศบาลตำบลมาบตาพุด อ.เมือง จ.ระยอง
ชาวบ้าน	หมายถึง	ประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชุมชนหนองแปบก่อนการมีนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด
แรงงานต่างถิ่น	หมายถึง	กลุ่มผู้ใช้แรงงานระดับล่างในนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดซึ่งกลุ่มผู้ใช้แรงงานเหล่านี้อพยพมาจากพื้นที่อื่น

1.11 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เพื่อให้ทราบถึงลักษณะทางสังคมและเศรษฐกิจแบบเกษตรกรรมของชุมชนก่อนการเข้าสู่ลักษณะทางสังคมและเศรษฐกิจแบบอุตสาหกรรม
2. เพื่อให้ทราบถึงลักษณะทางสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนซึ่งได้รับผลกระทบการพัฒนาจากโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออก
3. เพื่อให้ทราบถึงคุณภาพชีวิตของชุมชนตามกรอบการศึกษาที่กำหนดไว้
4. เพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินงานพัฒนาชุมชนในเขตอุตสาหกรรม โดยใช้แนวคิดการพัฒนาตามกระบวนการค้นพบของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ซึ่งให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาและการเสริมสร้างให้ชุมชนพึ่งตนเองได้